

מבוא – הבונד והחברה היהודית

מפלגת הבונד אשר פעלה בין סוף המאה התשע-עשרה ועד מלחמת העולם השנייה, בעיקר בשטחי האימפריה הרוסית והמדינות שירשו אותה – פולין ובמידה פחותה גם רוסיה הסובייטית, מעמידה בפני החוקר מספר סתירות, כאשר הסתירה שזכתה למירב תשומת הלב המחקרית היא בין אופיו הסוציאליסטי – ומכאן – האוניברסליסטי מצד אחד, לבין אופיו היהודי לאומי – הפרטיקולריסטי מצד שני. מתח זה חופף במידה רבה סתירה אחרת שהדיון בה עשוי לשפוך אור על הסוגיה לעיל – הסתירה בין אופיו העממי של הבונד כנגד נטייתו אל רעיונות קוסמופוליטיים ואליטיסטיים. מטבעם.

הפער שבין הנהגה, שנוטה לצמוח מתוך העילית החברתית של קבוצה פלונית, לבין המוני העם המהווים את מאגר הבוחרים או החברים הפוטנציאליים לתנועה, הוא בשום אופן איננו ייחודי לבונד. על-מנת להתחקות אחר המיזוג שהתרחש בבונד בין טרמינולוגיה ועקרונות לאומיים ואינטרנאציונאליסטיים, ייעשה ניסיון להאיר את הסממנים העממיים של הבונד, כלומר, את אותם רעיונות, מסרים ופעולות אשר היקנו לה מעמד של תנועה עממית המונית. בדרך להפיכתה לתנועה שכזו, עמד לפתחה הנהגת הבונד הצורך להתגבר על מספר מכשולים ומחסומים, כפי שעוד יפורט להלן: מכשול לשוני, דתי, מעמדי ותודעתי.

את המחיצה הלשונית בין אנשי האינטלגנציה לבין המוני העם ביקשו פעילי הבונד להוריד – ולא רק הם לבדם – באמצעות העלאת יוקרתה ושימושיותה של לשון היידיש. על המכשול הדתי בין הסוציאליסטים הנוטים לחילוניות ואתאיזם לבין המוני העם הנאמן במידה זו או אחרת למסורת הדתית, על ידי יציקת תוכן לאומי-תרבותי למנהגים דתיים, באופן שבאופן מפתיע מזכיר את היחס לדת על מרכיביה במדינת ישראל. המכשול המעמדי והתודעתי היה מורכב יותר, מאחר ותנאי חייו ועבודתו של הפועל היהודי, כמו גם צרכיו החומריים והתרבותיים נבדלו מאלו של פועל רוסי או פולני. הדרך אל התודעה המעמדית שאותה ביקשו לעצב הסוציאליסטים היהודים עברה, ברמה העקרונית והמעשית, דרך תודעה לאומית, דומה אך שונה לזו אשר לה הטיפו התנועות הציוניות.

תודעה לאומית זו היא אשר העמידה בפני חוקרים את הסוגיה שעד היום חלוקים בה ההיסטוריונים של הבונד: האם יש לראותה כאחת מן התנועות הלאומיות העולות ברחבי אירופה, או שמא בין התנועות הקומוניסטיות-מהפכניות העולות אף הן על רקע תיעושה של היבשת, על המכאובים ועל ההזדמנויות שהוא זימן? המענה לשאלה זו יחל בסקירה תיאורטית של תשובתם של אבותיה של התנועה הקומוניסטית, יעבור בניתוח מדיניותו של הבונד הלכה למעשה במהלך שנותיו הראשונות עד למלחמת העולם הראשונה, תקופה שלגביה מסכימים רוב ההיסטוריונים שבמהלכה, לכל המאוחר, התפתח הקו הלאומי של התנועה, וייחתם בדיון במידת ההתאמה בין העקרונות התיאורטיים המרקסיסטיים לבין התנהלותו של הבונד בשטח.

יהודי תחום המושב עד מלחמת העולם הראשונה

החברה היהודית המזרח אירופאית הייתה מאורגנת במסגרת של קהילות אוליגרכיות, שבהן נציגים משתדלים מול השלטונות למען בני קהילתם ותוך שימור של מעמדם בתוך הקהילה.¹ מצב עניינים זה סבל זעזועים שונים בדמות עלייתן של החצרות החסידיות במהלך המאה ה-19,² וביתר שאת, בעלייתן של התנועות הפוליטיות אשר עברו מהפעילות השתדלנית לשיח של זכויות ובריתות לעת מצוא עם תנועות פוליטיות אחרות,³ אך תנועות אלו נולדו ופעלו בתוך אותם "קהלים" אשר המשיכו להתקיים מכוח האינרציה ולא נראה היה שיעלמו כל-אחר-יד.

בקהלים אלו ישב רובה המוחלט של האוכלוסייה היהודית אשר בתוכה השתדלו התנועות היהודיות הפוליטיות העולות לעשות נפשות. מדובר באוכלוסייה ענייה מאוד, דתית, דוברת יידיש ובשלב כלכלי המכונה לעיתים במחקר "פרוטו תעשייתי". מאפיינים סוציולוגיים אלו היו מכשול עבור מנהיגי תנועות אלו, אשר כאמור, הגיעו מתוך שכבה דקיקה ביותר של מעמד ביניים יהודי (כאחוז בודד מכלל האוכלוסייה היהודית).⁴

באופן ספציפי יותר עבור תנועה סוציאליסטית, הרי שעולם המושגים הסוציאליסטי חייב היה לעבור התאמה עבור מציאות חיי היהודים בתחום המושב. מעטים מבין היהודים היו פועלים במובן המקורי של המילה, קרי, עובדי ייצור במפעל גדול אשר רואים עצמם כמעמד יציב בעל אינטרסים וצרכים משותפים.⁵ יהודים אשר היגרו אל העיר הגדולה, יחד עם המוני האיכרים הנוצרים, לרוב התקשו להתחרות באותם איכרים על משרות פנויות בכמות מוגבלת במפעלי התעשייה הגדולים והצפופים ממילא. רובם, כאמור עבדו בבתי מלאכה זעירים ומיושנים כשוליות או כמתלמדים, ובכל מקרה לא ראו את מצבם הנוכחי כיציב ובר קיימא. גם בעלי המלאכה העצמאיים לא התאימו לדימוי הבורגני השכיח בטרמינולוגיה הסוציאליסטית, שהרי מדובר היה בבתי מלאכה זעירים ומשפחתיים, שהתעסוקה בהם הייתה עונתית וההכנסות היו זעומות. כתוצאה, המאבק שהובילו תנועות הפועלים ובראשן ה"בונד" נדרש לרגישות תרבותית מיוחדת למצבם הייחודי של המוני הפועלים, השוליות והמתלמדים היהודים, אשר לא מצאו את מקומם בין תנועות הפועלים הכלליות ולא נהנו מהגנות החוק (כגון הגבלת יום העבודה ל-12 שעות ועוד הגנות) שמהן נהנה פועל בתעשייה.⁶

¹ גיטלמן, צבי (1999), מאה שנים של פוליטיקה יהודית במזרח אירופה: המורשת של הבונד והתנועה הציונית, תרבות דמוקרטית 2, עמ' 71.

² Lederhendler (2008), p. 525.

³ גיטלמן, (1999), עמ' 71.

⁴ Lederhendler, Eli (2008), p. 518.

⁵ Ibid., p. 515.

⁶ Ibid., 514.